

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΧΩΡΙΑ ΣΤΗΝ ΑΙΝΕΙΑΔΑ ΤΟΥ ΒΙΡΓΙΛΙΟΥ

Ἡ Ἱστορία καί ἡ Ποίηση προσπάθησαν συχνά νά συνυπάρξουν ἀρμονικά σέ ἔργα τῆς ρωμαϊκῆς λογοτεχνίας. Γιά τήν ἐπιτυχία αὐτῆς τῆς σύζευξης καθοριστική ἦταν ἡ ἱκανότητα τοῦ δημιουργοῦ νά ἐξισορροπεῖ τά δύο συνθετικά μέρη καί νά διατηρεῖ τήν ἐνότητα τοῦ ὅφους¹.

Εἴτε πρόκειται γιά τούς ποιητές - ἱστορικούς τῶν πρώτων χρόνων, ὅπως ὁ Ναίβιος καί ὁ Ἔννιος, οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν ἐπικά ποιήματα μέ θέμα τήν παλαιότερη καί σύγχρονη ἱστορία τῆς Ρώμης, εἴτε γιά τούς πεζογράφους - ἱστορικούς ἀργότερα, ὅπως π.χ. ὁ Τίτος Λίβιος, οἱ ὁποῖοι ἐνσωματώνουν ποιητικά στοιχεῖα στήν ἱστορική ἀφήγηση, ὁ στόχος εἶναι κοινός: νά ἀξιοποιηθοῦν οἱ συγκινησιακές δυνατότητες τῆς ποίησης στο χῶρο τῆς ἱστοριογραφίας.

Μέ αὐτή τή συλλογιστική μπορεῖ εὐκόλα νά γίνει κατανοητή ἡ συζήτηση γιά ἱστορία καί ἱστορικά χωρία-στῆν Αἰνεΐαδα τοῦ Βιργιλίου, ἕνα ἔργο καθαρά ποιητικό. Ὁ Βιργίλιος θρίσκεται στή συνέχεια τῆς παράδοσης τῶν ρωμαίων ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀσχολήθηκαν σέ ἔμμετρο λόγο μέ τήν ἱστορία τῆς Ρώμης² καί αὐτό ἐρμηνεύει τίς θεματικές του ἐπιλογές.

Ἵσως γεννηθεῖ ἡ ἀπορία πῶς σέ ἕνα ἔπος μέ κύριο θέμα καθαρά μυθικό εἶναι δυνατόν νά συνυπάρχουν ἀβίαστα ἱστορικές ἀναφορές. Ἡ ἐπιφανειακή ἀντινομία αἴρεται ἂν λάβουμε ὑπόψη μας τίς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων γιά τίς ἐννοιες μύθος - ἱστορία³ καί, τότε, ἰδιαίτερο χαρακτήρα τῆς ρωμαϊκῆς ἱστοριογραφίας.

1. Χαρακτηριστικό παράδειγμα δυσαρμονίας τῶν δύο συνθετικῶν μερῶν τό ἔργο τοῦ Ναίβιου *Poenicum bellum*, τοῦ ὁποῖου τά ἱστορικά ἀποσπάσματα διακρίνει ὑπερβολική αὐστηρότητα καί ξηρότητα ἐνῶ στήν μυθολογική ἀφήγηση κυριαρχεῖ ἡ ποιητική μεγαλοπρέπεια.

2. Γιά τόν ἱστορικό χαρακτήρα τοῦ ρωμαϊκοῦ ἔπους βλ. W. Y. Sellar, *The Roman Poets of the Augustan Age. Virgil*, New York, 1965, σ. 287 κ.ἑ. Γιά τίς σχέσεις τοῦ Βιργιλίου μέ τό παλαιό ρωμαϊκό ἔπος βλ. F. Klingner, *Virgil, Bucolica, Georgica, Aeneis*, Zürich, 1967, σ. 367-380· B. Otis, *Virgil, A study in civilised poetry*, Oxford Cl. Pr. 1963, σ. 5-40· M. Wigodsky, *Vergil and early Latin poetry*, Hermes Einzelschr. XXIV Wiesbaden Steiner, 1972. Εἰδικῶς γιά τίς ἐπιδράσεις τοῦ Ἐννίου βλ. E. Norden, *Ennius und Vergil, Kriegsbilder aus Roms grosser Zeit*, Teubner, 1915· S. Wiemer, *Ennianischer Einfluss in Vergils Aeneis VII-XII*, Greifswald, Dallmeyer, 1933· B. Otis, *op.cit.* σ. 21 κ.ἑ.· J. Perret, *Virgile*, Paris, Hatier, 1967, σ. 103 κ.ἑ.· G. Highet, *The speeches in Vergil's Aeneid*, Princeton Univ. Pr., 1972, σ. 241 κ.ἑ.· D. Skutsch, *The Annals of Q. Ennius*, Oxford. Cl. Pr., 1985, σ. 8 κ.ἑ.

3. Βλ. H. Doerrie, "Der Mythos im Verständniss der Antike, II: Von Euripides bis Seneca" *Gymnasium* LXIII (1966) 44-62· R. D. Williams, "The Mythology of the Aeneid", *Vergilius* XI (1965) 11-15· Ch. Knapp, "Legend and history in the Aeneid", *CJ* XIX (1923-1924) 198-214.

Για τούς αρχαίους τά σύνορα μύθου και ιστορίας δέν ήταν τόσο εϋδιάκριτα ὅσο εἶναι γιά μᾶς σήμερα. Στή συνείδηση τῶν Ρωμαίων ὁ Ἀχιλλεὺς ἦταν ἐξ ἴσου ἀληθινός μέ τόν Ἀννίβα καί ὁ Ἀλέξανδρος μέ τόν Ἀγαμέμνονα⁴. Ὁ Ναίβιος⁵, ὁ Ἐννιος⁶, ὁ Τίτος Λίβιος⁷ ἀρχίζουν τήν ἱστορία τους ἀπό τίς μυθικές τρωϊκές ρίζες. Ἔτσι ὁ Βιργίλιος μποροῦσε νά περάσει εὐκόλα ἀπό τό χώρο τοῦ μύθου στό χώρο τῆς ἱστορίας χωρίς νά χρειάζεται νά ὑπερπηδῇ ἀξεπέραστα ἐμπόδια.

Ἡ ρωμαϊκή ἱστοριογραφία ἐξ ἄλλου στό σύνολό της εἶναι ἓνα γραμματειακό εἶδος στό ὁποῖο ὁ συγγραφέας δέν ἐνδιαφέρεται τόσο γιά τήν ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν του ὅσο γιά τή μορφή μέ τήν ὁποία θά ἐκφραστῇ καί γιά τό ἰδανικό, τό ὁποῖο θά προβάλλει⁸: ἰδανικό πατριωτικό, μεγαλειῶς καί ἐλευθερίας μέ μόνιμο προσανατολισμό τό παρελθόν καί τήν ἀποστολή τῆς Ρώμης.

Στό ἔπος τοῦ Βιργιλίου ἡ ἱστορία τῆς Ρώμης⁹ —τό παρελθόν, τό παρόν καί τό μέλλον της— εἶναι ἐντεχνα ἐνσωματωμένη στό μυθικό ἐπεισόδιο τῆς Ἰδρυσῆς της¹⁰. Χωρίς ὁ ποιητής νά μνημονεύει εὐθέως τήν ἱστορία ὁ μύθος, τά σύμβολα καί οἱ ἀλληγορίες λειτουργοῦν κατά τέτοιο τρόπο ὥστε ὁ ἀναγνώστης ἀνάγεται μόνος του σέ αὐτήν¹¹.

Ὑπάρχουν ὅμως δύο χωρία, στά ὁποία ὁ ποιητής μνημονεύει

4. Βλ. P. Grimal, *Le siècle d' Auguste*, Paris, 1974, σ. 68.

5. Στό ἔργο του *Poenicum bellum*, κεντρικό θέμα τοῦ ὁποίου ἦταν ὁ πρῶτος πόλεμος μέ τήν Καρχηδόνα.

6. Τά βιβλία I-VI τῶν *Annales*.

7. *Ab Urbe Condita*, I, 1-4 (μυθική διήγηση περί Αἰνεία, θεμελίωση τῆς *Alba Longa*). Ἀλλωστε τό βιβλίο I στό σύνολό του βρίσκεται στά ὅρια μύθου καί ἱστορίας.

8. Βλ. J. M. André et A. Hus, *L'histoire à Rome*, Paris, 1974, σ. 5-7.

9. Τήν ἐντονη παρουσία τῆς ἰδέας τῆς Ρώμης στό ἔπος τοῦ Βιργιλίου ἐπισημαίνουν ὁλοι σχεδόν οἱ ἐρευνητές. Ἐνδεικτικῶς βλ. W. A. Camps, *An introduction to Vergil's Aeneid*, Oxf. Univ. Pr., 1969, σ. 11-20, 110.

10. Βλ. J. Perret, *op.cit.*, σ. 91 κ.έ., 132 κ.έ. Βλ. ἐπίσης M. Pokrowsky, "L' Énéide de Virgile et l' histoire romaine", *REL* V (1927) 169-190. S. Saunders, "Cremation and inhumation in the Aeneid", *AJPh* XLVI (1925), 352-357. Γιά τίς καινοτομίες τοῦ Βιργιλίου καί τήν παράδοση τῆς μυθικῆς διήγησης περί Αἰνεία βλ. J. A. Hild, *La légende d' Énée avant Virgile*, Paris, Leroux, 1883. G. Boissier, *Nouvelles promenades Archéologiques*, 7e éd., Paris, 1910, σ. 127-230. P. J. Enk, "De Aeneis en de vorgeschiedenis der Aeneassage", *Hermeneus* (1930), 181-184.

11. Βλ. D. L. Drew, *The allegory of the Aeneid*, Oxford, 1927 (τονίζει τό συμβολικός χαρακτήρας τῆς Αἰνείαδας καί οἱ σχέσεις Αἰνεία - Αὐγούστου). J. Perret, *op.cit.*, σ. 94 κ.έ. (τά ἐπεισόδια τοῦ ποιήματος ὡς συνεχῆς συμβολισμός τοῦ ρωμαϊκοῦ πεπρωμένου). W. A. Camps, *op.cit.*, σ. 95-104, 137-143 (ιστορικοί ἀπόχοι στά μυθικά χωρία). W. Clausen, "An interpretation of the Aeneid", *HSPH* LXVIII (1964) 139-147 (ἡ Αἰνείαδα ὡς ἔκφραση τοῦ μεγαλείου καί τῶν δεινῶν τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας) καί μέ τό ἴδιο περίπου πνεῦμα ἡ μελέτη τοῦ J. Perret, "Optimisme et tragédie dans l' Énéide", *REL* XLV (1967) 342-362. R. D. Williams, "The purpose of the Aeneid", *Antichthon*, I (1967) 29-41 (ἡ διά μέσου τῶν μυθικῶν καί ποιητικῶν συμβόλων παρουσίαση τῆς ἱστορίας τῆς Ρώμης) καί κυρίως τό ἔργο τοῦ V. Pöschl, *Die Dichtkunst Virgils, Bild und Symbol in der Aeneis*, Darmstadt, 1964, σ. 57-115.

ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα και διεισδύει στην ουσία της ρωμαϊκής ιστορίας.

Είναι τὰ χωρία, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς θέμα τὸ πρῶτο τὴν προφητεία τοῦ Ἀγχίσου (ἔκτο βιβλίον)¹², τὸ δεῦτερο τὴν περιγραφή τῆς ἀσπίδας τοῦ Αἰνεία (ὄγδοο βιβλίον)¹³.

Ἡ προσέγγιση τῶν ιστορικῶν αὐτῶν χωρίων τῆς Αἰνείαδας μὲ τὸν τρόπο πού ἐπιχειρεῖται ἐδῶ, ἢ παράλληλη μελέτη των μὲ στόχο τὴν ἐπισημάνση τῆς ἰδιαιτερότητος καθενός ἀπὸ αὐτὰ καὶ τὴν κατάδειξη συγχρόνως τῆς μεταξύ των σχέσης δὲν ἔχει γίνει ἀντικείμενο ἔρευνας.

Τὰ χωρία αὐτά, ἐξεταζόμενα φυσικὰ ὡς ἀναπόσπαστα στοιχεῖα τοῦ συνόλου, μᾶς βοηθοῦν νὰ διακρίνουμε τὴν ἄποψη τοῦ Βιργιλίου γιὰ τὸν τρόπο ἀνέλιξης τῆς ρωμαϊκῆς ιστορίας¹⁴. Διαπιστώνουμε ὅτι ὁ ποιητὴς τὴν θεωρεῖ ὄχι ὡς μία διαδοχὴ ἀνεξάρτητων (ἀσύνδετων) γεγονότων, ἀλλὰ ὡς μία ἀλληλουχία γεγονότων, μὲ πρόδηλο ἐσωτερικὸ δεσμό, τὰ ὁποῖα πραγματοποιοῦν ἓνα προκαθορισμένο πεπρωμένο.

Ἡ σύγκριση τῶν δύο χωρίων ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσουμε πῶς ἀντιλαμβάνεται ὁ Βιργίλιος τὴν μετάβαση ἀπὸ τὸ πεπρωμένο στὴν ἱστορικὴ πράξη.

Στὸ πρῶτο χωρίο ὁ Αἰνείας ἐπισκέπτεται στὸν Ἀδὴ τὸν πατέρα του

12. Στ. 752-887 Γιά τὴ σημασία τοῦ ἔκτου βιβλίου βλ. G. B. Pighi, *De libro Aeneidos VI quae est catabasis Aeneae. Praelectiones*, Veterum Sapientia ser. A. III Roma, 1967· K. Quinn, *Virgil's Aeneid. A critical description*, London, 1968, σ. 160-174· B. Otis, *Virgil, A study*, σ. 301· W. A. Camps, "The role of the sixth book of the Aeneid", *PVS VII* (1967-1968) 22-30· A. J. Boyle, "The meaning of the Aeneid. A critical inquiry", *Ramus I* (1972) 113-151. Γιά τὴν πρωτοτυπία καὶ τὴ μίμηση στὸ βιβλίο αὐτὸ βλ. E. Norden, "Vergilstudien I. Die Nekyia; ihre Composition und Quellen", *Hermes* 28 (1893) 360-406· Solmsen F., "Greek ideas of the hereafter in Vergil's Roman epic", *PAPhS CXII* (1968) 8-14· R. Schilling, "Tradition et innovation dans le chant VI de l'Énéide", *JS* (1980) 193-210. Γιά τὸν ἀπόηχο τῶν πολιτικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς, βλ. P. Grimal, "Le livre VI de l'Énéide et son actualité en 23 av. J.C.", *REA LVI* (1954), 40-60.

13. Στ. 625-731. Μὲ τὸ χωρίο αὐτὸ τελειώνει ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα βιβλία τῆς Αἰνείαδας· βλ. P. Faider, "Remarques sur le VIIIe livre de l'Énéide", *Musée Belge* (1928), 33-43, 129-139, 140-156· K. Quinn, *op.cit.*, σ. 189-198· P. T. Eden, *A commentary on Virgil's Aeneid VIII Mnemosyne Suppl. XXXV*, Leiden Brill., 1975. Γιά τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως βλ. I. Θ. Κακριδῆ, *Ὀμηρικὰ θέματα*, Αθήνα, 1954, σ. 65-71.

14. Οἱ μελετητές τονίζουν συνήθως τὸν πατριωτικὸ, ἠθικὸ καὶ πολιτικὸ σκοπὸ τῆς ἱστορίας στὸ Βιργίλιο (βλ. B. Otis, "Virgil and Clio. A consideration of Virgil's relation to history, *Phoenix XX* (1966) 59-75 καὶ παλαιότερα M. Pokrowsky, "L'Énéide de Virgile et l'histoire romaine", *REL V* (1927) 169-190), τὴν μέσω αὐτῆς ἔκφραση τῆς ιδέας τοῦ *imperium* (R. Girod, "Virgile et l'histoire dans l'Énéide Actes du Colloque des 9, 11 et 12 déc. 1976 (Paris EN.S., Tours) ἔκδ. ἀπὸ τὸν R. Chevallier: *Caesarodunum XIII bis* (1978) 17-33)· καὶ ἐπιμένουν ἰδιαίτερα στὴν ἐρμηνεία τῶν ἐπιλογῶν τοῦ ποιητῆ στὸ θέμα τῶν ἱστορικῶν προσώπων καὶ γεγονότων (βλ. σχετικές μελέτες *infra*).

Ἀγχίση, ὁ ὁποῖος τὸν ἐμψυχώνει μέ προφητικούς λόγους¹⁵. Θέμα τῆς προφητείας του εἶναι τὸ πεπρωμένο τῶν ψυχῶν, οἱ ὁποῖες προορίζονται νὰ ὁλοκληρώσουν τὸ ἔργο πού θὰ ἀρχίσει σέ λίγο ὁ Αἰνείας¹⁶.

Στὸ δεύτερο χωρίο ἡ Ἀφροδίτη παραδίνει στὸ γιό της τὴν ἀσπίδα πού ἐτοίμασε μετὰ ἀπὸ παράκλησή της ὁ Ἥφαιστος. Ἡ ἀσπίδα, ἔργο τέχνης τοῦ θεοῦ, ἔχει ὡς διάκοσμο παραστάσεις μέ τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας.

Στὴ ροή τῆς Αἰνείαδας τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Ἄδη προηγεῖται τῆς ἀσπίδας. Κατὰ συνέπεια ὁ Αἰνείας θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίσει στίς εἰκόνες τῆς ἀσπίδας τίς εἰκόνες πού τοῦ εἶχε ἀποκαλύψει ὁ Ἀγχίσης. Ἀλλὰ στὸ τέλος τοῦ ὁδοῦ βιβλίου ὁ Βιργίλιος λέει σαφῶς ὅτι ὁ Αἰνείας δέν ἀντιλαμβάνεται τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν προφητεία καὶ στὴν παράσταση.

*Talia per clipeum Volcani, dona parentis, miratur rerumque ignarus
image gaudet*¹⁷.

Ὑπάρχει ἐπομένως κάποιο πρόβλημα, πού εὐλόγα γεννᾷ τὴν ἀπορία ἂν τὰ δύο χωρία ἀφοροῦν ἢ ὄχι στὰ ἴδια γεγονότα.

Ἕνας πρῶτος παραλληλισμός μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ δύο χωρία ἀναφέρονται στίς ἴδιες στιγμές τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας: τὴν ἵδρυση τῆς Ρώμης¹⁸, τὴν ἀνάπτυξη καὶ ἑδαφικὴ επέκτασή της¹⁹, τὰ γεγονότα πού συνδέονται μέ τούς Γαλάτες²⁰, τὴ νίκη καὶ τὴν εἰρήνη τοῦ Αὐγούστου²¹.

Ἡ ἱστορία λοιπὸν τῆς Ρώμης εἶναι τὸ θέμα καὶ τῶν δύο χωρίων. Ἄν ὅμως μελετήσουμε προσεκτικότερα τὰ δύο ἀποσπάσματα, εἶναι προφανές ὅτι οἱ δύο προφητείες δέν ἐπικαλύπτονται σημασιολογικά, γιατί δέν ἀναφέρονται στὴν ἴδια διάσταση τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἡ πρώτη ἀναφέρεται στὰ πεπρωμένα τῶν ἡρώων, στίς ψυχές πού θὰ ἔχουν κάποιο σπουδαῖο πρόορισμό. Ἀλλὰ τὸ πεπρωμένο αὐτό (*fatum*) περνάει ἀπὸ τίς πράξεις, δημιουργεῖται μέσα ἀπὸ μία συγκυρία γεγονότων, στὰ ὁποῖα ἀναγκαστικά παρεμβαίνει τὸ στοιχεῖο τοῦ

15. Τίς πηγές καὶ τὸ ρητορικὸ σχέδιο τῆς προφητείας τοῦ Ἀγχίση ἐξετάζουν ὁ B. Otis, *op.cit.* σ. 301 κ.ἑ. καὶ G. Highet, *The speeches in Vergil's Aeneid*, Princeton, Un. Press, 1972, σ. 231-244.

16. Οἱ ψυχές θὰ ἐπανεέλθουν στὴν γῆ, ὅπου ἐζησαν ἤδη κάποτε. Βλ. B. Otis, "Three problems of Aeneid 6", *TAPhA XC* (1959) 165-179. F. Solmsen, "The world of dead in Book 6 of the Aeneid", *CPh LXVII* (1972), 31-41. E. L. Harrison, "Metempsychosis in Aeneid Six", *CJ LXXIII* (1978) 193-197.

17. στ. 729-730.

18. VI. 760-787 καὶ VIII, 626-638.

19. VI. 808-823 καὶ VIII, 639-651.

20. VI, 824-825 καὶ VIII, 652-662.

21. VI, 788-807 καὶ VIII, 671-728.

τυχαίου (*fortuna*). Αυτό σημαίνει ότι ένα πεπρωμένο μπορεί να πραγματοποιηθεί με διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με τις περιστάσεις. Ο Ρωμύλος π.χ. οφείλει να ιδρύσει τη Ρώμη. Είναι τό πεπρωμένο του, αλλά οι συνθήκες της ίδρυσης δεν είναι προκαθορισμένες.

Η προφητεία του Άγχιση αποκαλύπτει τά πεπρωμένα, ή προφητεία του Ήφαιστου παρουσιάζει τήν πραγματοποίηση αὐτῶν τῶν πεπρωμένων, τίς πράξεις. Ὁ ποιητής τονίζει τή λέξη *res: Illic res Italas²², rerumque ignarus²³*.

Η διαφοροποίηση στο επίπεδο τῶν νοημάτων τονίζεται εξωτερικά από τήν ἐπιλογή διαφορετικοῦ ἐκφραστικοῦ μέσου στίς δύο περιπτώσεις.

Στήν πρώτη προφητεία τό «μέσο» είναι ὁ λόγος, ὁ λόγος μάλιστα ἐνός θνητοῦ με προφητικές ἱκανότητες, ἀλλά πεπερασμένες δυνατότητες. Στή δεύτερη τό «μέσο» είναι ἡ εἰκόνα, ἡ εἰκόνα ἔργο ἐνός θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἔχει τήν δυνατότητα μιᾶς πλήρους ἐποπτείας τῶν πραγμάτων, ἄρα καί τοῦ μέλλοντος, ὅχι μόνο ἀπό τήν ὀπτική τοῦ πεπρωμένου, ἀλλά καί στοῦ ἐπίπεδο τῶν πράξεων. Ἡ εἰκόνα ἐξ ἄλλου παρουσιάζεται ὡς ἕνα ἀντικείμενο. Χωρίς ἐξηγήσεις. Σέ ἀντιδιαστολή με τίς ἐρμηνευτικές δυνατότητες τοῦ λόγου, ἡ εἰκόνα παραμένει πάντα μυστηριώδης. Ὁ Αἰνεῖας δέν καταλαβαίνει. Ἡ εἰκόνα, ὅπως συμβαίνει συχνά στά ὄνειρα, δέν ἐπεξηγεῖ, ἔστω καί ἂν ἀναπαριστάνει λεπτομερῶς τήν ἱστορική πράξη.

Ἡ προφορική προφητεία τοῦ Άγχιση, πού σταματᾷ στοῦ ἐπίπεδο τοῦ πεπρωμένου, δέν περιέχει λεπτομέρειες. Ἡ μνεῖα τῶν ἡρώων εἶναι σύντομη καί ἀφορᾷ στά χαρακτηριστικά πού διακρίνει στήν ψυχή τους ὁ Άγχισης καί στήν ἀποστολή γιά τήν ὁποία προορίζονται.

Ἔτσι ὁ *Silvius*, γυῖός τοῦ Αἰνεῖα, οφείλει νά προετοιμάσει τήν κυριαρχία τῶν Ρωμαίων στήν *Alba Longa²⁴*. Τό ἴδιο καί οἱ ἄλλοι βασιλεῖς τῆς τρωϊκῆς ρίζας πού θά ἀκολουθήσουν²⁵: ὁ *Procas*, ὁ *Numitor*, ὁ *Silvius Aeneas*. Ὁ Ρωμύλος, γυῖός τοῦ Ἄρη καί τῆς Ἰλίας, πρέπει νά θεμελιώσει τή Ρώμη, ἀλλά δέν μνημονεύονται οὔτε οἱ συνθήκες τῆς γέννησής του, οὔτε οἱ συνθήκες τῆς ίδρυσης τῆς Ρώμης²⁶. Τήν ψυχή τοῦ *Numa* ἀναγνωρίζουμε ἀμέσως, χωρίς νά τόν κατονομάζει ὁ Άγχισης, ἀπό μόνο τόν προσδιορισμό τοῦ χρέους τοῦ ἀπέναντι στά πεπρωμένα: τήν δημιουργία ἐνός εὐνομουμένου κράτους²⁷. Ὁ *Tullus* ἀντίθετα πρέπει νά ἀνανεώσει τούς πολέμους γιά νά συνεχιστεῖ ἡ

22. VIII, 626.

23. VIII, 730.

24. Verg. *Aen.*, VI, 760-766.

25. *Ibid.*, 767-776.

26. *Ibid.*, 777-787.

27. *Ibid.*, 808-812.

ἐπέκταση τῆς Ρώμης²⁸. Ὁ Βρούτος πρέπει νά ἀναδειχθεῖ ἐκδικητὴς τῶν δεινῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ λαοῦ²⁹. Ὁ Ἀγχίστης διακρίνει τὰ κύρια στοιχεῖα πού συνθέτουν τὴν ψυχὴ καὶ τὸ χαρακτήρα του. Δέν προκαθορίζει ὅμως τὴν πράξη του: τὸ φόνο τοῦ τελευταίου βασιλιᾶ τῆς Ρώμης. Ἀκόμη καὶ ἡ παρουσίαση τῆς ψυχῆς τοῦ Αὐγούστου, μολονότι ἐκτείνεται σέ μεγάλο ἀριθμὸ στίχων³⁰, ἀποφεύγει νά παραβιάσει τὸν ἀφηγηματικὸ κανόνα τῆς προφητείας πού ἰσχύει γιὰ τοὺς ἄλλους ἥρωες. Ὁ Αὐγουστος θά πραγματοποιήσῃ τὸ ὄνειρο τοῦ ρωμαϊκοῦ ἔθνους, θά ἐπαναφέρει τὸ χρυσὸ αἰῶνα καὶ θά ὁδηγήσῃ σέ μοναδικούς θριάμβους τοὺς Ρωμαίους. Δεν προσδιορίζεται ὅμως οὔτε ὁ τρόπος ἐπανάδου τοῦ χρυσοῦ αἰῶνα, οὔτε ὁ τρόπος ἐξάπλωσης τῆς αὐτοκρατορίας στὰ συγκεκριμένα σύνορα. Τό ἴδιο ἰσχύει γιὰ ὅλες τὶς ψυχές, οἱ ὁποῖες περιμένουν στὴν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ τὴν ἐπανάδὸ τους στὴ γῆ. Ἡθελημένη ἀσάφεια κυριαρχεῖ στὰ λόγια τοῦ ποιητῆ.

Ἐντυπωσιακὴ ἀντίθετα ἀκρίβεια χαρακτηρίζει τὸ χωρίο πού ἐπιβεβαιώνει τὴν πραγματοποίηση τῶν πεπωμένων, τὴν περιγραφή, δηλαδή, τῆς ἀσπίδας.

Ἡ λύκαινα - τροφὸς τοῦ ἰδρυτῆ τῆς Ρώμης καὶ τοῦ διδύμου ἀδελφοῦ του, παρουσιάζεται σέ μία εἰκόνα πλοῦσια σέ λεπτομέρειες³¹. Ἡ ἀναπαράσταση τῆς ἀρπαγῆς τῶν Σαβίνων³², τοῦ πολέμου μέ τοὺς Σαβίνους³³ καὶ τῆς εἰρήνης³⁴ ἢ τῆς φρικτῆς σκηνῆς μέ θέμα τὴν τιμωρία τοῦ *Mettus*³⁵ καὶ τῶν γαλατικῶν ἐπείσοδων³⁶ στηρίζεται στὴ χρῆση πλούσιων σέ συμβολισμό λεπτομερειῶν. Ἀκρίβεια χαρακτηρίζει καὶ τὴν περιγραφή ὅλων τῶν σταθμῶν τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας, πού προετοιμάζουν τὴν ἀπεικόνιση τῆς κεντρικῆς σκηνῆς: τῆς ναυμαχίας τοῦ Ἀκτίου³⁷ καὶ τῆς εἰρήνης πού τὴν ἀκολουθεῖ³⁸. Λεπτομερὲς περιγραφή τῶν δύο στρατοπέδων, τῶν κεντρικῶν προσώπων, τοῦ φυσικοῦ χώρου στὸν ὁποῖο ἐκτυλίσσονται τὰ γεγονότα, τῶν θεῶν πού προστατεύουν τοὺς ἀντιπάλους, τῆς μάχης, τοῦ τριπλοῦ θριάμβου τοῦ Αὐγούστου μέσα στὰ τείχη τῆς Ρώμης, τῶν ἀποκατασταθέντων ναῶν καὶ βωμῶν καὶ τῶν εἰκόνων πού ἀνάγονται σέ σύμβολα τῆς εἰρήνης.

28. *Ibid.*, 812-815.

29. *Ibid.*, 817-823.

30. *Ibid.*, 788-807.

31. *Verg.*, *Aen.*, VIII, 630-634.

32. *Ibid.*, 635-637.

33. *Ibid.*, 637-638.

34. *Ibid.*, 639-641.

35. *Ibid.*, 642-645.

36. *Ibid.*, 652-662.

37. *Ibid.*, 671-713.

38. *Ibid.*, 714-728.

Ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐπιλογή τοῦ μέσου ἔκφρασης, ὁ ποιητὴς ἐνισχύει τὴν διάκριση τῶν δύο διαστάσεων τῆς ἱστορίας καὶ μέ τὴν ἐπιλογή τοῦ χρόνου ἐξαγγελίας τῶν προφητειῶν.

Ἡ πρώτη παρεμβάλλεται στὸ σημεῖο ἐκεῖνο τῆς ἐπικῆς διήγησης, ὅπου τελειώνει ἡ ἀναδρομὴ στὸ τρωϊκὸ παρελθόν καὶ στὶς καρχηδονιακές περιπέτειες τοῦ Αἰνεία καὶ ἀρχίζει σταθερὰ ἡ πορεία πρὸς τὸ μέλλον. Ἡ ἐμπύκωση τοῦ ἥρωα συντελεῖται μέ τὴν ἀποκάλυψη τῶν πεπρωμένων τῆς φυλῆς του, τὰ ὅποια τὸν καλοῦν καὶ τὸν ὑποχρεώνουν νὰ προχωρήσει³⁹.

Ἡ δευτέρα, ἡ προφητικὴ παράσταση τῆς ἀσπίδας, ἐνσάρκωση ὅσων πρόκειται νὰ πραγματοποιηθοῦν, τοποθετεῖται ἀκριβῶς στὸ σημεῖο ὅπου ἀρχίζει ἡ ἐξιστόρηση τῶν ἐπεισοδίων τῆς κυρίως ρωμαϊκῆς ἱστορίας πάνω στὴν ἰταλικὴ γῆ: ἡ Ἰλιάδα τῆς Αἰνείαδας⁴⁰. Ὡς πραγματικὸ θέμα τῆς διήγησης διαφαίνεται τώρα ἡ διαδικασία μέ τὴν ὅποια τὰ πεπρωμένα κατακτοῦν τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ μεταβάλλουν τὸν λίγο ὄνειροπόλο μέχρι τότε Αἰνεία σέ ἓνα ἀληθινὸ ἀνθρώπο τῆς δράσης⁴¹.

Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ τὸ τέλος τῆς Αἰνείαδας. Ὁ ἀνῆλες ἄνδρας, ὅταν σκοτώνει τὸν Τύρνο⁴², δέν εἶναι παρὰ τὸ χέρι τοῦ Δία⁴³. Εἶναι ἔμπλεος

39. Στὸ σημεῖο αὐτοῦ τοῦ θιβλίου VI γίνεται σαφέστερος ὁ διαχωρισμὸς τοῦ Αἰνεία ἀπὸ τὸν Ὀμηρικὸ ἥρωα κατὰ τὸν B. Otis ("The Originality of the Aeneid" στὸ *Virgil* (ἔκδοση τοῦ D. R. Dudley), London, 1969, σ. 40) βλ. ἐπίσης L. Wickert, "Homerisches und Römisches im Kriegswesen der Aeneis", *Philologus* LXXV (1929) 285-302, 437-462. H. W. Prescott, *The development of Virgil's Art*, New York, 1963, σ. 178-186. G. N. Knauer, *Die Aeneis und Homer Studien zur poetischen Technik Vergils*, Göttingen, 1964, σ. 139-147. W. F. J. Knight, *Roman Vergil*, New York, 1971, σ. 18 κ.έ.· K. Quinn, *op.cit.*, σ. 284 κ.έ.

40. Καταποτιστικὸ γιὰ τὸ τμήμα αὐτοῦ τῆς Αἰνείαδας τὸ ἔργο τοῦ K. W. Gransden, *Virgil's Iliad. An essay on epic narrative*, Cambridge Un. Pr., 1984, μολονότι δέν γίνεται εἰδικὸς λόγος γιὰ τὴν ἀσπίδα τοῦ Αἰνεία. Βλ. ἐπίσης A. Trendelenburg, *Virgil und Homer*, Berlin, 1930. R. S. Conway, "Vergil as a student of Homer", *Martin Class. Lectur.* (1930) 158-181. H. W. Prescott, *op.cit.*, σ. 170-226. G. N. Knauer, *op.cit.*, σ. 260-261. B. Otis, "The Odyssean Aeneid and the Iliadic Aeneid", *Virgil* (ἔκδ. τοῦ S. Commager), New Jersey, 1966, σ. 89-106.

41. Ἡ ἐξέλιξη τῆς προσωπικότητος τοῦ ἥρωα ἐρευνήθηκε ἀπὸ πολλοὺς μελετητὲς τῆς Αἰνείαδας. Βλ. J. Perret, *Virgile*, σ. 135-141. W. A. Camps, *op.cit.*, σ. 21-30. B. Morris, "Virgil and the heroic ideal", *PVS* IX (1969-1970), 20-34. M. Reinhold, "The unhero Aeneas", *C&M* XXVII (1966[1969]) 195-207 (διαχρονικὴ εξέταση τοῦ προτύπου ποῦ ἐνσαρκώνει ὁ Αἰνείας).

42. Ὁ φόνος τοῦ Τύρνου, παρὰ τίς ἱκεσίες του πρὸς τὸν Αἰνεία, ἐρμηνεύτηκε μέ ποικίλους τρόπους. βλ. W. W. Fowler (*The Death of Turnus*, Oxford, 1927). ὁ B. Otis (*Virgil. A study*, σ. 393) καὶ ὁ P. Schenk (*Die Gestalt des Turnus in Vergils Aeneis*, Königstein, 1984, σ. 189-287) ἐπιμένουν στὴν ἔννοια τοῦ *furor* τοῦ Τύρνου, ποῦ εἶχε ὡς ἀναπόφευκτη συνέπεια τὸ τέλος του. ὁ Schenk, ὅμως (*op.cit.*, σ. 27-78) προσδιορίζει καὶ τὴ θέση τοῦ Τύρνου στὸ χῶρο τῶν *fata*: ὁ J. R. Wilson ("Action and emotion in Aeneas", *G&R* XVI (1969) 67-75) καὶ ὁ H. P. Stahl ("Aeneas, an unheroic hero?", *Arethusa* XVI (1981), 157-177) τονίζουν τὴν *pietas* τοῦ Αἰνεία καὶ τὸ χρέος πρὸς τὸν νεκρὸ Πάλλαντα ποῦ δικαιολογοῦν τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἥρωα. ὁ S. Farron ("The death of Turnus viewed in the perspective of the

του θεού και αποτελεί μέσο πραγμάτωσης του πεπρωμένου⁴⁴.

“Ένα τελευταίο κριτήριο πού μας επιτρέπει να διακρίνουμε τις δύο διαστάσεις της ιστορίας είναι η επιλογή των γεγονότων και των προσώπων στις δύο προφητείες.

Οι έμφύλιοι πόλεμοι γεννούν τα απελπισμένα έπιφωνήματα του ‘Αγχίση⁴⁵, δεν έχουν όμως θέση στην άσπίδα του ‘Ηφαίστου. Η παρουσία τους στην προφητεία είναι αναγκαία λόγω της άξιας και της συμβολής τους στο χώρο των πεπρωμένων, δεν παύουν όμως να θεωρούνται ως έγκλημα άσυμβίβαστο με τις ήρωικές πράξεις. Στα πεπρωμένα είναι άπαράιτητοι, γιατί μέσω αυτών έγκαθιδρύθηκε τό καθεστώς του Αύγουστου, ως πράξη όμως είναι καταδικαστέα. ‘Ο συλλογισμός αυτός θά έπαναληφθεί στην άρχή του ‘Εμφυλίου πολέμου του Λουκανού⁴⁶, όπου ό ποιητής ύποστηρίζει ότι είναι εύτύχημα πού ή βασιλεία του Νέρωνα έγινε δυνατή έστω και με τό τίμημα ενός έγκλήματος.

Στήν ‘Ασπίδα ό ποιητής έχει μεριμνήσει ώστε ή σύγκρουση Αύγουστου και ‘Αντωνίου⁴⁷ να μήν έχει τή μορφή μιās έμφύλιας σύρραξης. ‘Εκεί είναι ή αντιπαράθεση της Δύσης με τήν ‘Ανατολή, είναι ό άγώνας γιά τό θρίαμβο της Ρώμης πάνω στις σκοτεινές δυνάμεις πού άπειλούν με άλλίωση τή φυσιογνωμία της:

historical background”, *A Class*. XXIV (1981) 97-106) άναζητεί τήν έρμηνεία της σκηνής στις ιστορικές - πολιτικές σκοπιμότητες του ποιητή, ενώ ό A. Michel (“Virgile et la politique impériale”, *Virgiliana. Recherches sur Virgile* (έκδ. Bardou & Verdrière), Leiden Brill., 1971, σ. 241 διακρίνει στή σκιαγράφηση της προσωπικότητας του Τύρνου και στό νόημα του θανάτου του φιλοσοφικο-πολιτικές επιδράσεις· ό D. A. Little (“The death of Turnus and the pessimism of the Aeneid”, *AUMLA* 33 (1970), 67-76) σημειώνει ότι ό Βιργίλιος με τό τέλος του Τύρνου, εκφράζει τήν άποψη ότι ή πρόοδος του άνθρωπου δεν μπορεί να έπιτευχθεί χωρίς πόνο και δοκιμασίες· ό J. Hellegouarc’h (“Le récit de la mort de Turnus (Aen. XII, 919-952)”, *StudClass* X (1968) 133-139) επιχειρεί με τήν ύφολογική και μετρική ανάλυση του χωρίου να καταδείξει τόν ιεροτελεστικό χαρακτήρα της τελευταίας πράξης του Αινεία.

43. ‘Ο L.-A. Constans (*L’Énéide de Virgile*, σ. 370-379) σημειώνει τήν προετοιμασία του άναγνώστη γιά τό άναπόφευκτο τέλος του Τύρνου και τήν συμβολή του Δία στην έπίσπευση των γεγονότων.

44. Γιά τήν ιδιαίτερη σχέση του Δία με τό *Fatum*, ή όποία τόν διαχωρίζει από τούς άλλους θεούς, βλ. W. A. Camps, *op.cit.*, σ. 42-43· A. Michel, *op.cit.*, σ. 241 κ.έ.· M. Ruch, “Le destin dans l’Énéide. Essence et réalité”, *Virgiliana*, σ. 314· C. H. Wilson, “Jupiter and the Fates in the Aeneid”, *CQ* 29 (1979) 361-371.

45. Verg., *Aen.*, VI, 826-835. Τό χωρίο προβλημάτισε τούς μελετητές. ‘Η ιδέα του ‘Αγχίση να διδάσκει τόν Κάισαρά δεν θά ήταν κολακευτική γιά τόν Αύγουστο. Διατυπώθηκε άκόμη ή άποψη ότι επρόκειτο γιά σημείωση του περιθωρίου, ή όποία δεν είχε πάρει τήν τελική της μορφή. βλ. L.-A. Constans, *op.cit.*, σ. 224-226· S. Farron, “Aeneid VI, 826-835 (The vision of Julius Caesar and Pompey) as an attack of Augustan propaganda”, *A Class* XXIII (1980) 53-68.

46. σσ. 33-38.

47. Verg., *Aen.*, VIII, 671-713.

*Hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar cum patribus populoque, penatibus et magnis dis*⁴⁸
*Hinc ope barbarica variisque Antonius armis*⁴⁹,
Aegyptum virisque Orientis et ultima secum
*Bactra vehit, sequiturque (nefas) Aegyptia coniunx*⁵⁰.

Ἡ καταστολή τῆς συνωμοσίας τοῦ Κατίλινα ἀπεικονίζεται στίς πράξεις⁵¹ ὄχι ὅμως καί στήν ἐξαγγελία τῶν πεπρωμένων. Εἶναι ἀπλῶς ἓνας τρόπος πραγματοποίησης τῶν πεπρωμένων.

Ἄξια ἰδιαίτερης προσοχῆς εἶναι ἡ πληθωρική παρουσία τῶν θεῶν στίς παραστάσεις τῆς ἀσπίδας. Στήν κεντρική κυρίως σκηνή τῆς Ναυμαχίας συμμετέχουν ὅλοι οἱ θεοὶ προστάτες τοῦ Αὐγούστου —χαρακτηριστική ἡ ταύτισή τους μέ θεότητες τῶν ὁποίων οἱ ναοὶ εἶχαν ἀνακαίνιστεῖ ἢ κτιστεῖ ἐπὶ Αὐγούστου⁵²— μέ ἰδιαίτερα τονισμένη τὴν μορφή τοῦ Ἀπόλλωνα⁵³, τοῦ θεοῦ ποῦ πρῶτος ὁ Ὀκτάβιος εἰσήγαγε στοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ *Pomerium* τῆς Ρώμης. Οἱ θεοὶ αὐτοὶ συγκροοῦνται μέ τίς σκοτεινές θεότητες τῆς Ἀνατολῆς, διεξάγοντας τὴ δική τους παράλληλη μάχη. Οἱ θεοὶ δροῦν στοῦ ἐπίπεδο τῆς *Fortuna*, στοῦ ἐπίπεδο τῆς σύμπτωσης, δέν μποροῦν ὅμως νά ἐπέμβουν στοῦ ἐπίπεδο τοῦ πεπρωμένου καί νά τό ἀλλοιώσουν. Ἀδυνατοῦν νά ἐπέμβουν στοῦ *fatum*, μποροῦν ὅμως μέ τὴν παρέμβασή τους νά ρυθμίσουν τίς πράξεις⁵⁴. Ἦδη στήν προφητεία πρὸς τὴν Ἀφροδίτη⁵⁵ ὁ Ζεὺς εἶναι κατηγορηματικός: οἱ θεοὶ καί κυρίως ἡ Ἥρα ἴσως μηχανευθοῦν ποικίλα προσκόμματα, ἡ ἀναχαίτιση ὅμως τῶν πεπρωμένων κεῖται ἐκτός τῶν δυνατοτήτων τους.

Ἡ ἴδια ἀντίληψη ἐκφράζεται ἐμμέσως στοῦ δεῦτερο βιβλίου τοῦ

48. *Ibid.*, 678-679.

49. *Ibid.*, 685.

50. *Ibid.*, 687-688.

51. *Ibid.*, 668-669.

52. Βλ. J. Bayet, *Histoire politique et psychologique de la religion romaine*, Paris, 1973, σ. 171 κ.ἑ.· P. Grimal, *Le siècle d' Auguste*, σ. 92 κ.ἑ.

53. Βλ. J. Gagé, *Apollon Romain*, Paris, 1955, σ. 419-682· G. Binder, *Aeneas und Augustus. Interpretationem zum 8 Buch der Aeneis*, Beiträge τῶν Klass Phil., Meisenheim Hain, 1971, σ. 250 κ.ἑ.

54. Γιά τίς σχέσεις θεῶν - *fatum* καί τὴ δρᾶση τῶν θεῶν στήν Αἰνείαδα, βλ. R. Heinze, *Virgils epische Technik*, Leipzig, 1903, σ. 293-295, 312· L. E. Mathaei, "The fates, the Gods and the freedom of man's will in the Aeneid", CQ XI (1917), σ. 11-26· D. C. Woodworth, "The function of the Gods in Vergil's Aeneid", CJ XXVI (1930), σ. 112-126· P. Boyancé, *La religion de Virgile*, Paris, 1963· W. A. Camps, *op.cit.*, σ. 41-50· W. Kuehn, *Götterszenen bei Vergil, Bibl. der Klass. Altertumswiss.*, Heidelberg, 1970· A. Michel, *op.cit.*, σ. 240-241· M. Ruch, *op.cit.*, σ. 314-319· W. Fauth, "Funktion und Erscheinung niederer Gottheiten in Vergils Aeneis", *Gymnasium* LXXVIII (1971) 54-75· R. Coleman, "The Gods in the Aeneid", *G&R* XXIX (1982) 143-168.

55. Verg., *Aen.*, I, 254-296.

Ἐμφυλίου Πολέμου τοῦ Λουκανοῦ, ὅπου οἱ θεοὶ κινοῦνται στό χώρο τῆς *fortuna* καί ὄχι μέσα στό περίγραμμα τοῦ *fatum*.

Ἡ παρουσία τέλους τοῦ Μάρκελλου στήν προφητεία μόνο τοῦ Ἀγχίστη⁵⁶ προσλαμβάνει νέα διάσταση, ἂν ἐξεταστεῖ σύμφωνα μέ τίς κατευθυντήριες γραμμές πού χαράξαμε στή διάκριση τῶν ἱστορικῶν ἐπιπέδων. Μέ τή νέα προσέγγιση ἐξηγεῖται ἡ βαρύτητα τοῦ χωρίου, τό ὁποῖο ὑποσκελίζει σέ ἔκταση καί αὐτή ἀκόμη τή σκιαγράφηση τοῦ πεπρωμένου τοῦ Αὐγούστου⁵⁷.

Ὁ Μάρκελλος πέθανε τό 23 π.Χ. περίπου. Ὁ θάνατός του ἐπομένως εἶναι πολύ πρόσφατος τήν ἐποχή πού ὁ ποιητής συνθέτει τήν Αἰνείαδα. Ὁ θάνατος τοῦ νεαροῦ διαδόχου, πού συγκέντρωνε τίς τιμές καί τίς ἐλπίδες τοῦ αὐτοκράτορα, ἔκοψε ἀπότομα τίς γέφυρες μέ τή θεωρία περί *saeculum*, πού εἶχε ἐπιμελημένα προβληθεῖ ἀπό τό καθεστῶς καί καθυστέρησε τή γέννηση τοῦ καινούριου αἰῶνα⁵⁸. Ὁ Βιργίλιος δίνει τή δική του ἀπάντηση στίς ἀπορίες πού εὐλογα δημιουργήθηκαν ἀπό αὐτό τό θάνατο — καταστροφή ἑνός ζωτικοῦ τμήματος τοῦ ἰδεολογικοῦ οικοδομήματος τοῦ Αὐγούστου.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Μάρκελλος ἦταν υἱοθετημένος γιός τοῦ Αὐγούστου. Ἡ υἱοθεσία συνιστᾷ ἕνα εἶδος ἐμβολιασμοῦ (ἐμβολίου). Ἡ *gens* τῶν *Marcelli* ἐμβολιάζει τή *gens Julia*⁵⁹. Μέ αὐτή τήν πράξη ὁ Μάρκελλος καθίσταται *divi filius* καί ἐγγονός ἑνός θεοῦ. Εἰσέρχεται ἔτσι στό χώρο τῶν πεπρωμένων, γιατί τά πεπρωμένα ἀπαιτοῦν ἡ τύχη τῆς Ρώμης νά συνδεθεῖ μέ τήν *gens Julia*⁶⁰. Τό πεπρωμένο ὅμως

56. *Ibid.*, VI, 860-886.

57. Οἱ παλαιότεροι ἐρευνήτες περιορίζονταν συνήθως στή διαπίστωση τῆς ἱκανότη-
τας τοῦ χωρίου νά συγκινεῖ τόν ἀναγνώστη καί θύμιζαν τά αἰσθήματα τοῦ Αὐγούστου
καί τήν λιποθυμία τῆς Ὀκταβίας· βλ. P. F. Tissot, *Études sur Virgile*, Paris, 1841, σ. 564-565.
L.-A. Constans, *op.cit.*, σ. 227-229. Οἱ νεώτεροι ἐξαίρουν τήν ἔννοια τῆς *humanitas* πού
ἐκφράζεται μέσω τῆς σκηνῆς αὐτῆς καί θεωροῦν τόν Μάρκελλο προάγγελο τῆς θυσίας
τῶν νεαρῶν ἡρώων τῶν τελευταίων βιβλίων τῆς Αἰνείαδας: Πάλλαντα, Εὐρυάλλου,
Καμίλλας, Τύρνου· βλ. B. Otis, *op.cit.*, σ. 302-304· H. W. Prescott, *op.cit.*, σ. 408-409· S. J.
Tracy, "The Marcellus passage (Aeneid, 6 860-886) and Aeneid 9-12", *CJ* LXX 4 (1975)
37-42· K. W. Gransden, *op.cit.*, σ. 105· ὁ F. Klingner (*Virgil, Bucolica, Georgica, Aeneis*, Zürich,
1967, σ. 367-380) διακρίνει σχέσεις ἀνάμεσα στή σκηνή τῶν τοιχογραφιῶν μέ θέμα τόν
Ἴκαρο καί τήν παρουσίαση τοῦ Μάρκελλου στό τέλος τοῦ ἰδίου βιβλίου· οἱ F. Dupont & J.
P. Neraudau ("Marcellus dans le chant VI de l'Énéide", *REL* XLVIII (1970) 259-279) ὁλοκλήρως
στή θυσία τοῦ Μάρκελλου τήν ἀναγγελία τῆς μελλοντικῆς ἀναγέννησης τῆς Ρώμης· ὁ J.
Henry (*Aeneidae, vol III*, Hildesheim, 1969, σ. 451-453) ἐπιμένει στή *spes Marcelli*.

58. Βλ. P. Grimal, *Le siècle d'Auguste*, σ. 28, 54-55· *id.*, "Le livre VI de l'Énéide...", σ. 54
κ.ε.· R. Schilling, "Virgile 'poète total'", *REL* LIX (1982) 177-192.

59. Ὁ Ὀράτιος (*Carm.*, I.12) ὕμνει τή δόξα καί τό δεσμό τῶν δύο γενεῶν
(παρομοιώσεις τοῦ δέντρου καί τῶν ἀστρῶν) ἐκφράζοντας ἐμμεσα τήν ἰδέα αὐτῆς τῆς
ἐνωσης πού ἐπιχείρησε ὁ Αὐγούστος.

60. Βλ. ἐνδεικτικῶς W. Y. Sellar, *op.cit.*, σ. 308 κ.ε. Ἐπτομέρειες ἀνευρίσκονται στόν
Τίτο Λίβιο (*Ab Urbe Condita*, I. 32, 40-41, 46).

άρνείται αυτό τό μόλυσμα. Ἡ συνέχιση τῆς *gens Julia* θά γίνει κατ' ἄλλο τρόπο μέ τό γάμο τῆς Ἰουλίας μέ τόν Ἀγρίππα καί ἔτσι ἡ διαδοχή θά ἐξασφαλιστεῖ ἀπό τή μητέρα, τή γυναίκα, σύμφωνα μέ τή ρωμαϊκή παράδοση. Ἡ μεταβίβαση τοῦ βασιλικοῦ χρίσματος ἀπό τίς γυναῖκες ἦταν πολύ συχνό φαινόμενο τήν περίοδο τῆς βασιλείας⁶¹.

Ἡ ἀπόπειρα νά γίνει ὁ Μάρκελλος ἕνας *Julius* ἦταν μιά ἀποτυχία, ἐπομένως εἶναι εὐλογία ἡ μνεία τοῦ θανάτου του στό χώρο τῶν πεπρωμένων.

Οἱ ἐπιλογές τοῦ Βιργιλίου στό θέμα τῶν ἱστορικῶν προσώπων καί γεγονότων⁶², οἱ σχέσεις τῶν δυο ἀφηγηματικῶν ἐπιπέδων τῆς Αἰνείας, τοῦ μυθικοῦ καί τοῦ ἱστορικοῦ, σχέσεις παραλληλίας, ἀντίθεσης καί παραδείγματος, ἡ ἐκμετάλλευση τῶν συμβολικῶν δυνατοτήτων γνωστῶν διηγήσεων ἀπό τήν προϊστορία τῆς Ρώμης⁶³, τήν ἐποχή μάλιστα πού παρατηρεῖται παρόμοια ἀντιμετώπιση τους στό ἔργο τοῦ Ὀρατίου καί κυρίως στό IV βιβλίον τῶν *Ἐλεγείων* τοῦ Προπερτίου, εἶναι ἕνα περιορισμένο δεῖγμα ἀπό τά θέματα πού συνδέονται μέ τό εὐρύ πρόβλημα τῶν δυο ἱστορικῶν χωρίων τοῦ Βιργιλίου, ἡ ἐξέτασή τους ὅμως ξεφεύγει ἀπό τή γραμμή τῆς παρούσης μελέτης.

Ἔτσι τό ἐνδιαφέρον μας ἐπικεντρώθηκε στήν ἀπόδειξη τῶν δύο διαστάσεων — ἐπιπέδων τῆς ἱστορίας πού διακρίνει ὁ Βιργίλιος, δηλαδή ἐκείνου τῶν πεπρωμένων καί ἐκείνου τῶν γεγονότων. Ἡ διαπίστωση αὐτή μᾶς ὁδήγησε ἀναπόφευκτα στό θέμα τοῦ *fatum* καί τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου⁶⁴, τό ὁποῖο φωτίζουν τά συμπεράσματα

61. Ὁ *Ancus Marcius* ἦταν ἐγγονός ἀπό τή μητέρα του τοῦ *Numa*, ὁ *Servius Tullius*, γαμπρός τοῦ προκατόχου του, ἔλαβε τό χρίσμα ἀπό τήν πεθερά του, ὁ *L. Tarquinius* ἦταν γαμπρός τοῦ *Servius Tullius* καί ἀνέβηκε στό θρόνο μέ τήν παρότρυνση καί τή γνωστή ἐγκληματική πράξη τῆς γυναίκας του. Πολύτιμο γιά τό θέμα τῆς διαδοχῆς στοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορες τό ἄρθρο τοῦ J. Carcopino, "L' hérité dynastique chez les Antonins", *REA* 51 (1949) 262-321, ὅπου γίνεται λόγος καί γιά τήν διαδοχή τοῦ Αὐγούστου (σ. 263 κ.έ.). βλ. ἐπίσης P. Grimal, "Les intentions de Propere et la composition du livre IV des «Élégies», *Latomus* XI (1952) 317 κ.έ.

62. βλ. J. P. Brissot, "Temps historique et temps mythique dans l' Énéide", στό *Vergiliana* (πρβλ. *supra*), σ. 56-69. A. Michel, *op.cit.*, σ. 230-234.

63. βλ. L.-A. Constans, *op.cit.*, σ. 306-338 γιά τή σχέση τοῦ Αὐγούστου μέ τίς παραδοσιακές μυθικές διηγήσεις. D. L. Drew, *op.cit.*, ὁ ὁποῖος ἐπιμένει ἰδιαίτερα στό συμβολικό θάρος τῆς μυθικῆς διήγησής πού ἀποτελεῖ τό κεντρικό θέμα τῆς Αἰνείας. F. Robertson, "Allegorical interpretations of Virgil", *PVS* VI (1966-1967), 34-45.

64. Γιά τήν ἔννοια τοῦ *fatum* στό Βιργίλιο καί τίς ἀπόψεις τῶν μελετητῶν βλ. βιβλιογραφία *infra*. Ἐπίσης R. Heinze, *op.cit.*, σ. 296 κ.έ.· W. A. Camps, *op.cit.*, σ. 42 κ.έ., N. I. Barbu, "Valeur romaines et idéaux humains dans le livre VI de l' Énéide, *Vergiliana* (πρβλ. *supra*), σ. 19-34 (θίγεται τό θέμα τοῦ *fatum* καί παρατίθεται πλούσια σχετική βιβλιογραφία στίς σ. 19-20, 29-34)· M. Ruch, *op.cit.*, σ. 312-321, ὅπου ἀναλύονται καί οἱ ἔννοιες *fatum*, *fortuna*, *casus*. W. Y. Sellars, *op.cit.*, σ. 336-344 γιά τήν ἀρχή καί τή σημασία τῆς ρωμαϊκῆς ἰδέας τοῦ *fatum* καί τή σχέση της μέ τή θρησκευτικὴ ἰδέα τῆς Ρώμης. R. F. Lebrun, "La notion de *Fatum* dans l' oeuvre de Virgile", *LEC* XLIV (1976) 35-44.

της παράλληλης εξέτασης των δύο χωρίων. Ἡ θεώρηση, τέλος, της ιστορίας ως μιᾶς σειρᾶς γεγονότων μέ ἀρρηκτους μεταξύ των δεσμούς καί κοινό στόχο κατευθύνουν τήν ἔρευνα στό χώρο της στωϊκῆς φιλοσοφίας⁶⁵ καί εἰδικότερα στίς θεωρίες περί «εἰμαρμένης»⁶⁶ καί περί «συμπαθείας»⁶⁷. Ἡ ἔννοια τῆς ἀλυσίδας τῶν αἰτίων πού συνδέει τά γεγονότα, ἡ διάκριση μεταξύ αὐτοτελῶν αἰτίων, τοῦ αἰτίου δι' ὃ καί προκαταρκτικῶν αἰτίων, τοῦ αἰτίου οὐ οὐκ ἀνευ⁶⁸ ἢ ἡ παραδοχή τῆς ἀποψης τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τό ἐφ' ἡμῖν⁶⁹, ὅπως διατυπώθηκαν κυρίως ἀπό τό Χρύσιππο⁷⁰ καί ἀναλύονται στό *De Fato* τοῦ Κικέρωνα⁷¹, εἶναι βέβαιο ὅτι βρίσκουν πεδίο ἐφαρμογῆς στήν *Αἰνείαδα*⁷².

Ἡ πορεία τῆς ἱστορίας ἀκολουθεῖ τά ἴχνη πού ἔχουν καθοριστεῖ ἀπό τό *Fatum*, τό *Fatum* ὅμως αὐτό πραγματοποιεῖται διά μέσου τῆς *Fortuna*, τοῦ τυχαίου πού δέν εἶναι προκαθορισμένο.

Ἡ προφητεία τοῦ Ἀγχίσου, ἀποκάλυψη τοῦ *Fatum* καί οἱ ἀπεικονίσεις τῆς ἀσπίδας, προβολή τοῦ *Fatum* πάνω στήν πραγματικότητα, συμβάλλουν ὥστε νά καταξιωθεί τό ἔργο τοῦ Αὐγούστου. Ὁ Αὐγουστος τῆς πρώτης προφητείας εἶναι ὁ σκοπός, ἡ κορυφή τῶν πεπρωμένων τῆς Ρώμης, ὁ Αὐγουστος πολεμιστής τοῦ Ἄκτιου καί θεμελιωτής τῆς εἰρήνης εἶναι ἡ πραγματοποίηση τοῦ προορισμοῦ του πού ὀλοκληρῶ-

65. Ἡ ἔρευνα τῶν φιλοσοφικῶν προτύπων τοῦ Βιργιλίου στό θέμα τῆς ἱστορίας ἐπικεντρώνεται συνήθως στήν προέλευση τῶν θεωριῶν περί μετεμψύχωσης τῶν ἡρώων τοῦ βιβλίου VI. Οἱ μελετητές συγκλίνουν στήν ἀποδοχή στωϊκοπλατωνικῶν ἐπιδράσεων. Βλ. A. Michel, *op.cit.*, σ. 230-245· G. Highet, *op.cit.*, σ. 231 κ.ε.· R. J. Clark, "The wheel and Vergil's eschatology in Aeneid book 6", *SO L* (1975) 121-141, ἐνῶ ὁ P. Grimal, "Virgile en face de la philosophie", *VL* 87 (1982) 2-10, 88 (1982) 1-8 προχωρεῖ σέ γενικότερη θεώρηση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Βιργιλίου. Βλ. ἐπίσης βιβλιογραφία *infra*.

66. Βλ. M. Pohlenz, *Stoa und Stoiker*, Zürich, 1950, σ. 101 κ.ε.· *id.*, *Die Stoa*, Göttingen, 1959, σ. 101-106· S. Sambursky, *Physics of the Stoics*, London, 1959, σ. 57 κ.ε.· E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, vol. III, Hildesheim, 1963, σ. 165-171· F. H. Sandbach, *The Stoics*, London, 1975· M. E. Reesor, "Fate and Possibility in Early Stoic Philosophy", *Phoenix* 19 (1965) 285-297.

67. Βλ. K. Reinhardt, *Kosmos und Sympathie. Neue Untersuchungen über Poseidonios*, Munich, 1926· E. Zeller, *op.cit.*, σ. 172-174.

68. Βλ. M. Pohlenz, *Die Stoa*, σ. 104 κ.ε., 295 κ.ε.· J. Brun, *Le Stoicisme*, Paris, 1972, σ. 89 κ.ε.

69. Βλ. M. Pohlenz, *op.cit.*, σ. 105 κ.ε.· Ch. Stough, "Stoic Determinism and Moral Responsibility", στό *The Stoics*, ἔκδ. τοῦ J. M. Rist, Univers. of Calif. Press, 1978, σ. 203-231.

70. Βλ. E. Bréhier, *Chrysippe et l'ancien stoicisme*, Paris, 1951, σ. 40 κ.ε., 170 κ.ε.· M. Reesor, "Necessity and fate in Stoic Philosophy", στό *The Stoics (cf. infra)*, σ. 187-202.

71. Βλ. τήν Εἰσαγωγή τοῦ A. Yon στήν ἔκδοση τοῦ κειμένου ἀπό τά *Belles Lettres*, ἐπίσης J. M. Rist, *Stoic Philosophy*, Cambridge, 1962, σ. 112-132.

72. Γιά τίς ἐπιδράσεις τῆς Στωϊκῆς Φιλοσοφίας σέ ἄλλα σημεῖα τῆς *Αἰνείαδας* βλ. C. M. Bowra, "Aeneas and the stoic ideal", *G&R* III (1933-1934) 8-22· E. V. Arnold, *Roman Stoicism*, London, 1958, σ. 390 κ.ε.· F. H. Sandbach, *op.cit.*, σ. 16 κ.ε.

νει την ιστορική πορεία της Ρώμης⁷³. Παράλληλα όμως με την ιδεολογική - μεταφυσική στήριξη του πολιτικού έργου του αυτοκράτορα, μιά παρόμοια όριοθέτηση της ιστορίας βοηθάει νά αποκτήσουν οί Ρωμαίοι, χάρη στο Βιργίλιο, συνείδηση της θέσης τους στον κόσμο καί της αποστολής πού τούς έμπιστεύθηκε ή Πρόνοια⁷⁴.

73. Ό Α. Michel (*op.cit.*, σ. 212-245) τονίζει την προσπάθεια του Βιργιλίου νά αναζητήσεί στή φιλοσοφία της έποχής του τά έρείσματα πού θά προσέδιδαν παγκόσμια άξία στό καθεστώς του Αύγουστου. Για την προβολή του Αύγουστου στό έργο του Βιργιλίου θλ. Α. Schenk Graf von Stauffenberg, "Vergil und der Augusteische Staat", στό *Wege zu Vergil* του Η. Oppermann, Darmstadt, 1963, σ. 190-195· Ρ. Grimal, *Le siècle d' Auguste*, σ. 70-71· W. Y. Sellar, *op.cit.*, σ. 347-354· V. Pöschl, "Virgil und Augustus", *ANRW* II, 31.2 (1981) 707-727. Για την ειρήνη του Αύγουστου, θλ. R. Syme, *Roman Revolution*, Oxford, 1939, σ. 508 κ.έ.· Ρ. Grimal, *op.cit.*, σ. 108 κ.έ.

74. Βλ. Ρ. Grimal, *Virgile ou la seconde naissance de Rome*, Paris, 1985, σ. 213· *id.* "Virgile artisan de l' empire romain", *Institut de France, Séance publique annuelle et hommage à Virgile* 17 (1982) 15-27· E. Norden, "Vergils Aeneis im Lichte ihrer Zeit", *NJA* VII (1901), 249-282. Για την Αινειάδα ως έκφραση του ρωμαϊκού πατριωτισμού, θλ. R. M. Henry, "Virgil and roman civilisation", *PCA* XXVII (1930), σ. 52-80. Για την έννοια της *Providentia* στήν ιδεολογία της αυτοκρατορίας θλ. J. P. Martin, *Providentia deorum. Recherches sur certains aspects religieux du pouvoir impérial romain* (Coll. de l' École fr. de Rome), Rome, 1982 (κυρίως σ. 62 κ.έ.).

RÉSUMÉ

H. Caramalengou, *Passages historiques dans l'Énéide de Virgile*

Deux passages de l'Énéide qui ont un sujet historique, la révélation d'Anchise (VI, 752-887) et la description du bouclier d'Enée (VIII, 625-731) font l'objet d'une étude parallèle.

L'accent est mis sur le fait que ces deux passages ont un rapport entre eux chacun gardant cependant sa particularité. Ceci afin de discerner quelle idée se fait Virgile de la manière dont l'histoire romaine s'était déroulée. Nous constatons que le poète ne la considère pas comme une suite d'événements sans rapports les uns avec les autres mais comme des séries qui réalisent un destin préexistant. La comparaison des deux textes permet de comprendre la manière dont Virgile conçoit le passage du destin à l'acte. Bien que les deux révélations aient comme sujet commun l'histoire de Rome, elles ne sont pas sur le même plan. La première révélation porte sur les destins, la deuxième sur la réalisation de ceux-ci, à savoir les événements.

Ces remarques nous permettent de relever d'influences stoiciennes dans la conception virgilienne de l'histoire, d'éclairer une face du grand problème du *Fatum* et de la liberté, et autorisent de nouvelles approches dans des sujets comme la présence du jeune Marcellus au chant VI et la fin de Turnus au dernier chant de l'Énéide.